

ONA TILI DARSLARIDA SON KATEGORIYASINI O'RGATISHDA XORIJIY TIL BILAN QIYOSLASHDAN FOYDALANISH

Murodova Saodat Uyg'un qizi

Osiyo xalqaro universiteti o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10010056>

Annotatsiya. Maqolada boshlang'ich sinf ona tili va o'qish savodxonligi darslarini samarali tashkil etishda xorijiy tillar bilan qiyoslash asosida o'quvchilarda lingvistik kompetensiyalarni shakllantirishga qaratilgan usul va yo'llar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: lingvistika, ona tili, metod, qiyoslash, xorijiy tillar, ko'nikma, bilim, kompetensiya.

USING COMPARISON WITH A FOREIGN LANGUAGE IN TEACHING NUMBER CATEGORY IN MOTHER TONGUE CLASSES

Abstract. In the article, the methods and ways aimed at the development of linguistic competence based on the study of foreign languages are applied in the effective organization of primary school mother tongue and reading literacy classes.

Key words: linguistics, mother tongue, method, comparison, foreign languages, skills, knowledge, competence.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СРАВНЕНИЯ С ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКОМ ПРИ ОБУЧЕНИИ ЧИСЛОВОЙ КАТЕГОРИИ НА УРОКАХ РОДНОГО ЯЗЫКА.

Аннотация. В статье методы и способы, направленные на развитие лингвистической компетентности на основе изучения иностранных языков, применяются при эффективной организации занятий по родному языку и читательской грамоте в начальной школе.

Ключевые слова: языкознание, родной язык, метод, сравнение, иностранные языки, умения, знания, компетентность.

O'zbek tili mustaqil O'zbekiston Respublikasining davlat tili bo'lib, uning umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'qitilishi davlat ahamiyatiga molik ijtimoiy, iqtisodiy va ma'naviy ahamiyatga ega. Yoshlarda ijodiy tafakkur, ijodiy izlanish, mavjud imkoniyatlardan eng maqbulini tanlash, tilimizning boy imkoniyatlaridan nutq sharoitiga ko'ra to'g'ri, o'rinli va samarali foydalanish malaka va ko'nikmalarini singdirish, ularni milliy qadriyatlarimiz, udum va an'alarimiz ruhida tarbiyalashda maktab ona tili kursining tutgan o'rni va imkoniyatlari benihoya kattadir. Ayniqsa, mustaqil Respublikamiz uchun tadbirkor va ijodkor insonni tarbiyalash masalasi o'ta muhim vazifa bo'lib turgan bir sharoitda bu fanning o'qitilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Avvalo, boshlang'ich sinf ona tili darsliklarida -lar qo'shimchasini qo'llashda tejamkorlikka rioya qilingan-qilinmaganini olib qaraymiz. Bosh va ikkinchi darajali bo'laklarda mazkur qo'shimchaning tejab-tejamasligi son kategoriyasi talqini bilan bog'liq. Bir darslikda ko'p predmetlarni bildirilar so'zlar kimlar? nimalar? so'rog'iga javob bo'ladi deyilsa, ikkinchisida predmet nomini bildirib, kim?, kimlar? Yoki nima?, nimalar? so'roqlariga javob bo'lgan so'zlar ot deyiladi. Otlar birlikda (bola) va ko'plikda (bolalar) qo'llanadi deb ko'rsatiladi.

Ko‘rinadiki, otning miqdor ma‘nosi yuqori sinf darsliklaridek A. G‘ulomov nazariyasiga asosan talqin qilinib rus tiliga xos xususiyat qoida qilib berilgan. Bunday talqin o‘zbek tiliga mos kelmasligi qoidaning o‘zidan ko‘rinib turubdi. Bitta darslikda so‘roq so‘zi mualliflar aytmoqchi birlikda, ikkinchisida ko‘plikni anglatadi. Bundan birlik-ko‘plik ifodalanishini boshqacha talqin qilish kerakligi anglashiladi. O‘zbek tilida tub ot faqat birlik, -lar qo‘shilgan ot faqat ko‘plik bildirmaydi. Shu inobatga olinsa mazkur qoidada so‘roqlari o‘rniga so‘rog‘i, shuningdek boshqa o‘rinlarda ko‘plik ifodalash uchun tub ot qo‘llanganining sababi oydinlashadi.

Maqolda tub ot yaxlit ko‘plikni bildiradi: Odobli bola elga manzur. Ko‘plik barcha so‘zidagidek bo‘lganidan barcha odobli bola ma‘nosi anglashilib -lar tejaladi.

Ko‘plik mantiqan ayon bo‘lsa -lar tejalib tub ot qo‘llanishiga misol uchala darslikda ham uchraydi: unli tovush undosh tovushdan imasi bilan farq qiladi. Bitta tovush nazarda tutilmagani o‘qituvchigagina emas, o‘quvchiga ham ayyon.

Ko‘plik gapdagi biror vositadan anglashilsa -lar tejalib tub ot qo‘llanadi: hamma yoqni barg qopladi. Otasi unga ko‘k, qizil shar berdi. Ko‘plik birinchi misolda olmoshdan, ikkinchi sifatning takroridan anglashiladi. Quyidagi misolda bu vazifani ot (tinchlik) va fe‘l (bo‘lib) bajaradi: tinchlik so‘zini bo‘g‘inga bo‘lib talafuz qiling.

Bitta otda qo‘llangan -lar ikkinchisidan ham ko‘plik anglashilishiga yordam beradi: ajratib ko‘rsatilgan so‘zlarga so‘roq bering. So‘roq yorsdamida otlarni aniqlang. Egalik qo‘shimchasini olgan otlarni aniqlang. Tub otning ana shu xususiyati e‘tirof etilsa darsliklarda ko‘p o‘rinda -lar ortiqcha noto‘g‘ri qo‘llangani ma‘lum bo‘ldi: tovushlar yozuvda harflar bilan belgilanadi. So‘zlarni bo‘g‘inlarga ajratib yozing. So‘zlarni bo‘g‘inlarga bo‘lib ko‘chiring. Otlardan sifatlar yasang, bu misollarda -lar ikkinchi otda tejalsa quyidagi misollarda birinchisidan tejaladi: so‘roqlar yordamida birlik va ko‘plikdagi otlarni aniqlab ayting. So‘roqlar yordamida toping. Ayrim gapda -lar ikki marta ortiqcha ishlatilgan: So‘roqlar o‘riniga otlarga mos sifatlar topib ko‘chiring. Bu misolda -lar umuman qo‘llanmasa bo‘ladi, chunki mashqda so‘roq so‘z va sifat kabi ot ham bitta emas. Ko‘plik keyingi gapdan ayon bo‘lganidan quyidagi misolda -lar bir yoki ikki marta tejalishi mumkin: So‘zlarda qanday qismlar bo‘ladi. Quyidagi misolda -lar uch marta ortiqcha qo‘llangan: Chiziqchalar o‘rniga berilgan otlarga xos fe‘llar tanlab gaplar tuzing.

Ko‘plik otning o‘zidan anglashilganda ham -lar tejalishi kerak: Shudgorlangan yerda qurt-qumursqalar yaxshi ko‘rinadi. Yer zararli hasharotlardan tozalandi. Ikkinchi gapda ko‘plik qo‘shimcha (-ot) bilan ifodalangan bo‘lsa, birinchisida takror yordamida namoyon bo‘ladi. Shu inobatga olinsa, ko‘pchilik do‘kon peshtoqida yozilga oziq-ovqatlarda ham -lar tejalishi ayon bo‘ladi.

-lar qo‘shimchasini tejash maqsadga muvofiq bo‘lganda o‘rni bilan sondan ham foydalanish kerak. Quyidagi misolda gap so‘zidan oldin ikki-uchta yoki uch- to‘rta qo‘llansa -lar tejalib vazifa oydinlashadi: So‘zlardan gaplar tuzing.

Aniqlovchi son va boshqa miqdor bildiruvchi so‘zdan ifodalanganda -lar tejalib tub ot qo‘llanishi uchala darslikda ham uchraydi: nechta gap, ikkita gap, uch-to‘rta gap, ikki yoki bir necha gap, qirq xil millat, nechra bo‘g‘in, ikki chiziq, to‘rt – beshta gap, ko‘p kitob, to‘rt kishi, o‘nta o‘quvchi, bir quloch boychechak, quloch-quloch gul.

Ko‘p holda ana shu qoidaga rioya qilinmasligidan -lar ortiqcha qo‘llangan: to‘rta so‘zlar, hamma bolalar, ko‘p narsalar, turli tillarda, minglab so‘zlar, ko‘p narsalar, ayrim so‘zlar, turli

mevalar, har xil kapalaklar, yuzlab kishilar, bir milliondan ortiq zararkunandalarga, hamma shaharlarga, ayrim soʻzlar, bir gala chiyaboʻrilar.

Aniqlovchi miqdor bildirmaydigan soʻzlar ifodalanganda -lar aniqlanishda tejaladi: Tanafusda derazalarning darchasini ochib qoʻyamiz. Bayon nohissiy boʻlganidan quyidagi misollarda ham aniqlanishga -lar qoʻshilmaydi: Yoʻlda ularning ovqatlari tugab qoldi. Gʻoʻzalarning barglari soʻliy boshladi. Daraxtlarning barglari sargʻayadi.

Quyidagi gaplarda -lar aniqlovchida emas, aniqlanishda tejalishi kerak edi: Oyning nomlarini yozing. Oyning nomlarini fasllarga boʻlib yozing. Shahar nomlarini alifbo tartibida ayting.

Bayon hissiy boʻlsa -lar aniqlanishda ham tejalmaydi: daraxtlarning oppoq shoxlari yarqiraydi (Gʻuncha 3,65). Shabadada daraxtlarning yashil yaproqlari etbranadi.

Uyushiq ega va koʻmakchili toʻldiruvchida -lar koʻmakchisining tejab- tejalmasligiga alohida izohlanishi kerak. Bayon nohissiy boʻlsa -lar baʼzan tejaladi. Qoʻy, qoʻzi yaylovda oʻtlaydi.

Oʻzbek tilining xususiyatiga toʻgʻri kelmaganidan -lar koʻmakchisining rus tilidagidek tejalmat qoʻllanishini toʻgʻri deb boʻlmaydi: Javonda oʻquv qurollari: daftarlar, kitoblar, ruchkalar har xil qalamlar saqlanadi. Bu gapda -lar faqat umumlashtiruvchi soʻzga qoʻshiladi. Quyidagi gapda uyushiq toʻldiruvchining oxirgisida qoʻshilib egada ham tejaladi: Kosmonavtlar, quruvchilar, dengizchilar haqida markalari bor. Bayon nohissiy boʻlib barisi degan maʼno anglashilganidan quyidagi misolda uyushiq eganing oxirgisiga ham -lar qoʻshilmaydi: Qaldirgʻochlar, uzunqanotlar, koʻkqargʻalar issiq oʻlkalarga uchib keta boshladi.

Barisi degan miqdor maʼnosi tub otga xos boʻlganidan quyidagi uyushiq boʻlakda -lar ishlatilmaydi: Tovushlar va harflar. Boshqa sarlavhalarda ham -lar tejalga toʻgʻri boʻladi. Koʻplik otning oʻzidan anglashilganidan quyidagi gapda -lar uyushiq eganing birinchisida ham 56tejaladi. Sabzavotlar va qovun- tarvuz yigʻib olindi.

Uyushiq boʻlak oldida miqdor bildiruvchi soʻz qoʻllansa -lar tejalishi kerak: Chiroq atrofida juda koʻp kapalak va parvonalar uchib yuribdi. Bu gul toʻgʻrisida koʻplab koʻshiqlar, afsonalar yaratilgan.

Bayon hissiy boʻlganda baʼzan -lar tejalib uyushiq boʻlakning oxirgisiga qoʻshiladi:

Nizom deydi: - Kecha va kunduzlar!

Olim deydi: - Odam, jonivor, daraxtlar!

Bu sheʼrda his-tuygʻu (sevinch, shodlik) -lar va ohang bilan ifodalangan boʻlsa quyudagi misolda taʼkid faqat -lar vositasida ifoda etilgan: Qish. Qor yogʻyapti. Kun sovuq. Keng dalalar mevali bogʻlar, baland togʻlar oq choʻyshabga oʻralgan koʻrinadi.

Endi kesimda -lar tejalib-tejalmasligi haqida fikr yuritamiz. Egadan koʻplik anglashilga kesimda -lar tejaladi: Bu qonunga xilof ish tutgan kishilar xato qiladi. Shu payt uchta aʼlochi oʻquvchi qoʻshni maktabdan bizni yangi yil bilan tabriklash uchun kirib keldi. Bunday qoʻllanish sheʼrda ham uchraydi: bolalar ahil boʻlsa, Shudir bizning baxtimiz (M. Hayitmetov). Lekin nazariya taqazo qilinganidan toʻrtala darslikda ham bu qoidaga aksar rioya qilinmagan. Oqibatda bolalar. Oʻquvchilar oti, ular olmoshiga bogʻlangan feʼl kesimda 30-40 martadan -lar ortiqcha ishlatilgan. Boshqa otlar ham qoʻshib hisoblasa, har qaysi darslikda yuzlab oʻrinda tejamkorlikka rioya qilinmaganligi maʼlum boʻladi.

Har bir darslikdan kesimga -lar ortiqcha qo'shilganiga bir nechtdan misol keltiramiz. Quyidagi gaplar 1-sinf ona tili darsligidan olingan: *Bolalar yana qanday o'yinlar o'yinlar o'ynayaptilar? Qadimda odamlar baland osmonda uchishni orzu qilganlar.*

Quyidagi misollar 3-sinf ona tili darsligidan: *Kishilar so'zlaydilar. Faqat insonlargina so'zlashni biladilar. O'quvchilar sayohatga boradilar. O'rtoqlari undan xafa bo'ldilar. Dunyodagi xalqlar bir so'zni sevinib aytadilar. Ikki dugona uy vazifalarini o'z vaqtida puxta bajaradilar.*

Yuqori sinf darsliklaridagidek moslashuv qoidasiga qat'iy rioya qilinganidan ko'plikdagi egaga bog'langan ot kesimda ham -lar tejalmagan: Bular qanday hayvonlar? Bular qanday gaplar? Ular qanday gaplar? Choynak, piyola, stakan idishlar. Do'ppi, palto, ko'ylak-kiyimlar. Bu gaplarni o'qib katta arava qaydan yursa, kichik arava shundan yurar ekan-da deging keladi. Aks holda kesimga qo'shigan -lar ruscha gap soyasi ekanligini payqab undan voz kechish u qadar qiyin emas edi.

Ona tilining xususiyati ega ko'plikda bo'lganda kesimda -lar tejalganidek kesimdan ko'plik anglashilganda egada ham -lar tejalishini taqazo qiladi: Nega harf soni ko'p? Istagimiz do'st – ko'paysin (P. Mo'min). Lekin, ko'p o'rinda bu qoidaga rioya qilinmagan: Fermada sigirlar ko'p, Qaynamagan suvda mikroblar ko'p bo'ladi. Unli tovushlar nechta? Bog'da gilos, olxo'ri daraxtlari ko'p.

O'ktamning stolida silliq qilib qo'yilgan savag'ichlar, taxtachalar, yelim, iplar qalashib yotardi (H. Nazir;). Shoir she'rlar, g'azallar yozaveribdi (O. Husanov).

O'qituvchi bu mavzuni o'tishda otdan olfin son kelganda o'zbek, rus, ingliz tillarida otning qanday shaklda bo'lishini qiyoslab ko'rsatadi.

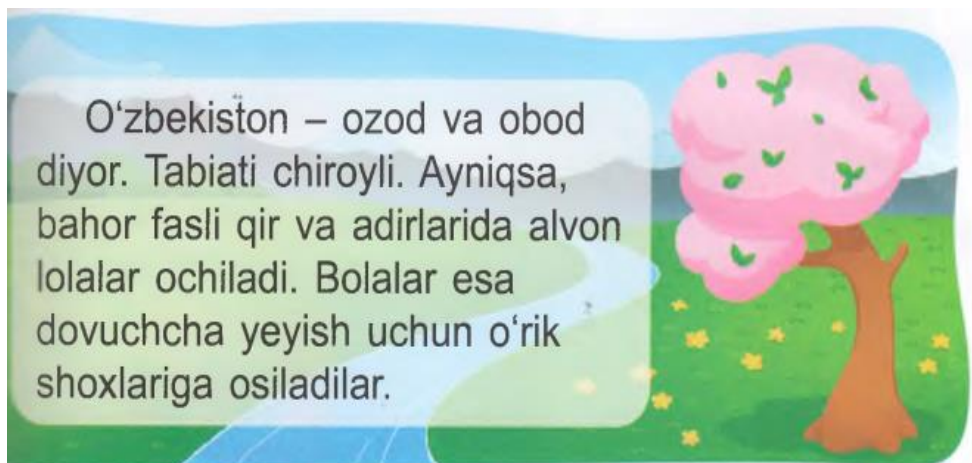
O'quvchilar, o'nta qalam rus tilida десять карандашей, ingliz tilida then pensils deyildi. Ya'ni rus, ingliz tillarida otdan oldin son kelganda otga ko'plik qo'shimchasi qo'shiladi. O'zbek tilida esa -lar qo'shimchasi qo'shilmaydi. Ya'ni o'nta qalamlar deyilmaydi. Bunday deyilsa xato hisoblanadi.

Bugungi kunda, ya'ni ta'lim-tarbiyaning hozirgi zamonaviy bosqichida o'qituvchining ishlash tizimi tubdan o'zgarmoqda va pedagogik texnologiyalar, integratsiyalar, innovatsiyalar amaliyotda keng qo'llanilmoqda.

O'quv fanlararo aloqadorlik ta'minlangan sharoitda o'quvchilarning egallagan bilimlari samarali rivojlanishi bilan bir qatorda ularning idrok qilish qobiliyati, faolliklari, qiziqishlari, aqliy-intellektual imkoniyatlari ortishiga erishiladi. O'quv fanlararo aloqadorlikni turli o'quv fanlari bo'yicha o'quv dasturlari, darsliklar mutanosibligini ta'minlovchi didaktik imkoniyat sifatida tushunish lozim.

Boshlang'ich sinflarda ona tili fanini ingliz tili bilan integratsiyalash orqali o'quvchilarning ona tili hamda ingliz tili bo'yicha bilimlari oshishiga erishiladi, qiziqishlari ortadi. 2-sinf—Ona tili darsligining “O'zbekiston -mustaqil davlat” mavzusida keltirib o'tilgan mashqni o'quvchilarga ingliz tili fani bilan bog'lab o'tish haqida to'xtalib o'tamiz.

11- mashq. Matnni o'qing.

1-rasm

Spring, nature, beautiful, tulips, children, apricot, land, season

O'quvchilar bilan qisqa savol-javob uyushtiriladi:

1. Matnda nimalar haqida so'z borgan? – o'lkamiz tabiati haqida.
2. Yana qanday ma'lumotlar keltirilgan? -o'rik mevasi dovuchchasining hamma bolalar tomonidan sevib iste'mol qilinishi haqida.

Savol-javobdan keyin o'quvchilar matndagi n i m a ? so'rog'iga javob bo'lgan so'zlarni daftarlariga ko'chirib yozadilar. Mashq bajarib bo'lingach, qoida bilan tanishtiriladi. Dskada misollar yozib tushuntiriladi. Shaxs va narsani bildirib, kim? yoki nima? so'rog'iga javob bo'lgan so'zlar ot deyiladi. Fasl, diyor, qir, adir, lola, o'rik, shox kabi so'zlar otlardir.

Mashq shartlari bajarilgach, yuqoridagi qoida tushuntirilgach, o'quvchilar bilan didaktik o'yin o'tkaziladi. Bu o'yin —Translator deb nomlanadi. Sharti shunday: sinf o'quvchilari teng ikki guruhga bo'linadi.

Har bir guruhdan bir nafar o'quvchi chiqib, mashqda berilgan so'zlarning har birini galma-galdan ingliz tilida aytishlari kerak bo'ladi. Aytishda to'xtab qolgan guruh a'zosi mag'lub bo'ladi.

Milliy dastur asosida tuzilgan —Ona tili va o'qish savodxonligi darsliklari mavzulari bevosita xorij madaniyati bilan uyg'unlashganligi tillar orasidagi yaqinlikni taqozo etadi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilari oldida turgan bu kabi muammolarning yechimini topishda biz yoshlardan juda ko'p izlanishlar talab etiladi. Ta'lim tizimiga qator yangiliklar olib kirgan holda bu masalalarga javob topishimiz kerak. Bunda esa integratsiyalashgan texnologiyadan foydalanish natijasida o'quvchining vaqti, kuchi tejaladi; ortiqcha ruhiy va jismoniy zo'riqlashlarning oldi olinadi, ta'lim samaradorligi oshadi.

O'quvchilar zarur ko'nikma va malakalarni, tushunchalar hamda bilimlarni, o'quv predmetlari mazmunini uyg'unlashtirish natijasida har tomonlama chuqur o'zlashtirish imkoniga ega bo'ladilar.

Bunday izlanishlar orqali biz ko'zlayotgan maqsad: boshlang'ich sinf o'quvchilarining har tomonlama saviyasini oshirish, xorijiy tillarni o'rganish bilan bir qatorda tillardagi imkoniyatlarni bemalol farqlay olish, bir xillik, —qolipdan qochish va lingvistik kompetensiyani rivojlantirishdan iborat. Bunda bolaning ham so'z boyligi oshadi, ham ingliz tilining o'zbek tili kabi amaliy jihatlarini o'rganib boradi.

REFERENCES

1. Mirziyoyev Sh. Ilm–fan yutuqlari–taraqiyotning muhim omili. “Ma’rifat” gazetasi №: 104. 2016-yil 31-dekabr
2. Abdullayeva Q.A. Safarova R. Ochilova M.O. va b. Bashlang‘ich ta’lim konsepsiyasi. // “Boshlang‘ich ta’lim” jurnali. 6-son. 1998.
3. Qosimova K. Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: “O‘qituvchi” 1986